

Dorota Puza

Warmia i Mazury w latach stalinizmu, Olsztyn 15-16 stycznia 2004 roku

Echa Przeszłości 5, 506-511

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Cz. III: Nauczyciel i organizator:

Ryszard Wryk – Koordynator programów badawczych;
Henryk Chałupczak – Seminarium poznańskie z lubelskiej perspektywy;
Inne teksty o charakterze wspomnieniowym;
Spis doktorantów.

*Cz. IV: Pełna Bibliografia prac Antoniego Czubińskiego**Cz. V: Dokumentacja dotycząca Funduszu im. prof. Antoniego Czubińskiego:*
statut;

regulamin;

skład współtwórców Funduszu;

protokół z posiedzenia inauguracyjnego z 22 listopada 2003 r.

Książka ta ukazała się ostatnio – już w toku druku niniejszej informacji – pod redakcją Stanisława Sierpowskiego (Poznań 2004, Wydawnictwo Poznańskie, ss. 376).

Prof. Antoni Czubiński był poza wszystkim innym także związanym z olsztyńskim środowiskiem historycznym. Występował w roli recenzenta przewodów kwalifikacyjnych – profesorskich i habilitacyjnych, recenzenta publikacji naukowych historyków olsztyńskich (także jako wieloletni członek Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej ds. stopni i tytułów naukowych), autora artykułów w księgach jubileuszowych i referenta na sesjach i konferencjach naukowych, organizowanych przez OBN i Instytut Historii olsztyńskiej WSP a następnie UWM. Ostatnio w listopadzie 2001 r. wystąpił w tej roli na konferencji naukowej w Mrągowie zorganizowanej przez Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UWM nt. *Europa i Rosja (opinie, konflikty, współpraca)*.

Opisane powyżej, precyzyjnie przemyślane przedsięwzięcie jest godnym środowiska poznańskiego, niejako wzorcowym sposobem naukowego uczczenia pamięci zmarłego zasłużonego Profesora przez jego rodzime środowisko akademickie.

Dorota Puza

V rok historii UWM

WARMIA I MAZURY W LATACH STALINIZMU
OLSZTYN 15-16 STYCZNIA 2004 R.

W dniach 15-16 stycznia 2004 roku w olsztyńskim Archiwum Państwowym odbyła się konferencja naukowa na temat: „Warmia i Mazury w latach stalinizmu”. Sesję naukową zorganizowała Katedra Historii Najnowszej In-

stytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych UWM przy współpracy z Archiwum Państwowym w Olsztynie i Instytutem Pamięci Narodowej.

Obrady otworzył prodziekan Wydziału Humanistycznego dr hab. Norbert Kasperek, prof. UWM, który w słowie wstępnym zaznaczył, że problematyka podejmowana na konferencji jest tematyką niełatwą i nie do końca jeszcze zbadaną. Wynika to między innymi z tego, iż rzetelne badania okresu stalinizmu historycy mogli podjąć dopiero po 1989 r. Prof. Kasperek podkreślił przy tym duże znaczenie Instytutu Pamięci Narodowej, oraz nawiązał do dyskusji panelowej zorganizowanej przez redakcję czasopisma naukowego UWM „Echa Przeszłości” pt. „Stalinizm i jego narodowe odmiany”.

Pierwszy z referatem „Stalinizm jako system represji” wystąpił prof. dr hab. Marek Kazimierz Kamiński (IH PAN Warszawa, UWM Olsztyn). Autor przedstawił słuchaczom drogę Stalina do władzy, charakter jego rządów, a także główne cechy ustroju stalinowskiego. Wielu historyków uważa stalinizm za okres wypaczeń i wynaturzeń systemu komunistycznego. Z takim stwierdzeniem nie zgadza się prof. Kamiński, który stalinizm uważa nie tylko za najlepszą charakterystykę komunizmu, ale wręcz za jego kwintesencję. Proponuje jednocześnie, aby mówiąc o stalinizmie nie traktować go, jako tworu odrębnego, ale ściśle zintegrowanego z systemem komunistycznym.

Autorem kolejnego wystąpienia był dr hab. Bohdan Łukaszewicz, prof. UWM, który wygłosił referat: „Wojskowy wymiar sprawiedliwości w systemie represji stalinowskich 1944 – 1945.” Na podstawie przeprowadzonych badań prof. Łukaszewicz doszedł do wniosku, że sędziów WSR można było podzielić na dwie grupy: tych wykształconych przed 1939 rokiem i tych, którzy szlify prawnicze uzyskali w przyspieszonym tempie tuż po wojnie. Dodać należy, że byli to zazwyczaj oficerowie i żołnierze służby zasadniczej. Uposażenie tej kadry, jak twierdzi prof. Łukaszewicz nie było imponujące, podobnie zresztą, jak ich kultura osobista. Naruszała ona nie tylko powagę zawodu sędziego, ale także wpływała na łamanie podstawowych procedur postępowania procesowego. Na zakończenie autor wystąpienia podkreślił, że wszystkie procesy miały jeden wspólny cel, którym było zastraszenie społeczeństwa. Między innymi dlatego wszelkie wyroki śmierci podawano do wiadomości publicznej i ogłaszano w prasie, nie publikowano natomiast wyroków uniewinniających.

Tematykę związaną z działalnością olsztyńskiej Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym podjął dr Ryszard Tomkiewicz (OBN Olsztyn). Przedstawił on słuchaczom podstawowe metody działania instytucji, która istniała w Olsztynie przez dziewięć lat i skutecznie zastraszała społeczeństwo. Powołana jako organ do zwalczania patologii gospodarczej, stała się przede wszystkim instytucją

aktywnie wspierającą rozbudowany system represji. Jak wyjaśnił dr Tomkiewicz, najczęstszymi „wrogami ludu” w pojęciu pracowników tej komisji stawali się sklepikarze, handlarze, czy też rolnicy sprzedający nielegalnie mięso. Za jedno z najpoważniejszych przestępstw, jakie ścigała ta instytucja, uważano np.: chuligaństwo, czy też odmowę tworzenia spółdzielni produkcyjnych. Swoje wystąpienie autor podsumował stwierdzeniem, że tak naprawdę nie istniało jakiegokolwiek realne uzasadnienie dla działalności instytucji tego typu.

Kolejny referat pt.: „Podziemie ukraińskie na Warmii i Mazurach po 1947 r. – fakty i mity.” wygłosił dr Igor Halagida (IPN Gdańsk). Już na wstępie prelegent zaznaczył, że jego zamierzeniem było przedstawienie badań na podstawie niepublikowanych jeszcze dokumentów. Dr Halagida wyjaśnił, że przed 1989 rokiem oficjalnie mówiło się o zorganizowanych strukturach podziemia ukraińskiego na Warmii i Mazurach, jednak jak wynika z dostępnych materiałów archiwalnych na tereny te docierały jedynie małe grupki, często dwu – trzy osobowe. Jak zauważył autor wystąpienia, mówienie o podziemiu ukraińskim na Warmii i Mazurach to duże nadużycie. Zorganizowane podziemie ma bowiem jakiś konkretny cel, a grupy które przybywały na wyżej wymienione tereny walczyły po prostu o przetrwanie.

Jako ostatnia w tej części konferencji referat wygłosiła mgr Renata Gieszczyńska (IPN Olsztyn). Podejmując temat „Sprawy olsztyńskiej” w świetle dokumentów archiwalnych IPN, autorka wystąpienia stwierdziła m.in., że w wyniku wątpliwości, jakie wyłaniają się w związku z dotychczasowymi ustaleniami na ten temat, istnieje konieczność dotarcia do materiałów operacyjnych WUBP i dokonania ich szczegółowej analizy.

Po przerwie konferencji przewodniczył dr hab. Zbigniew Anculewicz, prof. UWM. Pierwszym prelegentem w tej części obrad był prof. dr hab. Andrzej Kopiczko (UWM Olsztyn), który w swym wystąpieniu zatytułowanym „Duchowieństwo Warmii i Mazur w latach stalinizmu” zaznaczył, że ze względu na rozległe zagadnienie poruszanego tematu, ograniczy się jedynie do samych represji wobec duchowieństwa, które dotyczyły księży z wielu powodów, często wręcz absurdalnych. Okazją do aresztowania było dla władz bezpieczeństwa m.in.: oskarżenie o działanie w zbrojnym podziemiu, udział księży w Armii Krajowej, a jednego z księży aresztowano nawet za prowadzenie kołedy w czasie wyborów w 1952 roku. W akcjach propagandowych kapłani byli przedstawiani jako ci, którzy tworzą tajne organizacje młodzieżowe i używają ambon do celów politycznych. Jak zaznaczył referent, wielu niewinnych księży z terenu Warmii i Mazur spotkało usunięcie z rodzimych parafii, długoletnie kary więzienia, a nawet wyroki śmierci.

Kolejny referat pt.: „Działalność aparatu bezpieczeństwa na Warmii

i Mazurach w świetle uchwał III plenum KC PZPR” wygłosił dr Witold Gieszczyński (UWM Olsztyn), który przybliżył słuchaczom przebieg tegoż plenum, a także podkreślił jego niecodzienny charakter (oskarżenie Gomułki i Spychalskiego o zdradę i tzw. odchylenie prawicowo – nacjonalistyczne). Na podstawie materiałów archiwalnych autor wystąpienia wykazał, jak uchwały III plenum wpłynęły na funkcjonowanie aparatu bezpieczeństwa w Olsztynie, którego działalność właśnie w 1949 r. osiągnęła apogeum. Jak zaznaczył dr Gieszczyński, w tym czasie władza szczególnie lansowała hasło: „Być czujnym to znaczy przyśpieszać zagładę imperializmu”, co miało zdopingować społeczeństwo do walki z wrogiem i wzmóc „czujność klasową”. W związku z tym podejrzanymi stawali się dosłownie wszyscy: ludność autochtoniczna, uczestnicy akcji „W”, przesiedleńcy ze wschodu i centralnej Polski.

Pierwszy dzień obrad, któremu przewodniczył prof. dr hab. Z. Anculewicz, zakończyło wystąpienie mgr Karola Sacewicza (UWM Olsztyn), który omówił „Reakcje olsztyńskiej prasy i władz politycznych na wiadomość o śmierci Józefa Stalina.” Jak wykazał autor referatu władze Olsztyna dość słabo zaangażowały się w organizację uroczystości poświęconych śmierci Stalina. Zabrakło konkretnych ustaleń, jak również inicjatyw ze strony organizacji partyjnej. Co prawda pojawiły się zjawiska typowe dla całej Polski w tym czasie, jak: wiece, masówki i zobowiązania. Nie były to jednak w Olsztynie akcje spontaniczne i w jakikolwiek sposób znaczące.

Na koniec pierwszego dnia sesji wywiązała się dyskusja wokół problemów i pułapek, jakie niesie ze sobą praca nad źródłami dotyczącymi czasów PRL. Zauważono także, że do tej pory powstało bardzo mało całościowych opracowań dotyczących epoki stalinizmu w Polsce. Związane jest to m. in. z tym, że historycy, którzy zajmują się badaniem tej tematyki, muszą często mierzyć się z problemami odkrywania prawdy dotąd nie znanej szerszej publiczności, a nie zawsze dla wszystkich wygodnej.

Drugiemu dniu konferencji przewodniczył dr Witold Gieszczyński, inicjator i organizator konferencji. Pierwszy referat wygłosił dr Wiesław Bolesław Łach (UWM Olsztyn), który omówił „Pracę oświatowo-wychowawczą w Wojsku Polskim na przykładzie 8. Dywizji Artylerii Przełamania w latach 50.” Autor wystąpienia przybliżył słuchaczom zmiany, jakie zaszły w wojsku, a także zasady wychowawcze, które narzucał wojskowym system komunistyczny.

Następnie dr hab. Zbigniew Anculewicz (UWM Olsztyn) zaprezentował referat pt.: „Nadzór partyjny nad «Głosem Olsztyńskim» w latach 1951 – 1956.” Na początku swojego wystąpienia Anculewicz przedstawił obszerną bibliografię, mówił także o zespołach archiwalnych przydatnych do badania wpływu PZPR na prasę. W dalszej części wystąpienia scharakteryzował

system nadzoru nad prasą ogólnokrajową, w tym także na terenie Olsztyna. Mówca zaznaczył, że nie zabrakło także przedsięwzięć związanych ze szkoleniami ideologicznymi dla redaktorów i dziennikarzy.

„Propaganda okresu stalinowskiego” – to temat przepełnionego kolorytem i specyficznym językiem epoki referatu wygłoszonego przez mgr Artura Rusowicza (UWM Olsztyn). Na wstępie autor zaprezentował słuchaczom problematykę związaną z badaniem wpływu propagandy na społeczeństwo, omówił także bibliografię, która jest przydatna do badań nad tą tematyką. Następnie mgr Rusowicz przedstawił szeroki wachlarz dziedzin życia codziennego, które znajdowały się w zasięgu propagandy stalinowskiej. Słuchacze mieli okazję obejrzieć plakaty z epoki i posłuchać wierszy propagandowych, a także dowcipów z lat 40. i 50.

„Warmia i Mazury w prozie realizmu socjalistycznego” – tak brzmiał ostatni przed przerwą temat referatu, który wygłosiła dr Joanna Szydłowska (UWM Olsztyn). Autorka zaznaczyła na początku swojego wystąpienia, że skupiła się na literaturze dotyczącej Warmii i Mazur w latach 1949 – 1955. Z tego okresu można bowiem wymienić aż dwadzieścia tytułów prac, które opisują ten region. To dużo i mało. Dużo w porównaniu z latami wczesnego realizmu socjalistycznego, kiedy powstała tylko jedna powieść, mało w porównaniu do ilości literatury opisującej np. Śląsk w latach stalinizmu. Generalnie literatura dotycząca Warmii i Mazur nie odbiegała od tendencji panujących w tym czasie w prozie realizmu socjalistycznego. Niewątpliwie naruszała ona prawdę tego okresu, przez chociażby pomijanie wielu niewygodnych dla władz komunistycznych tematów. Jak wyjaśniła dr Szydłowska pisarze, aby uniknąć cenzury skupiali się na temacie neutralnym, jakim była przyroda, na bohatera wybierali natomiast przodownika pracy, robotnika lub rolnika, ale tylko tego działającego w ramach spółdzielni państwowych.

Po przerwie pierwszym mówcą był dr Paweł Letko (UWM Olsztyn), który wystąpił z referatem pt.: „Rok 1956 w Kętrzynie.” Jak wyjaśnił autor wystąpienia, do swoich badań wybrał Kętrzyn, ponieważ jest to ośrodek nieduży, położony na uboczu wielkiej polityki państwowej, a zatem doskonale obrazujący stosunki społeczne, jakie zachodziły w miastach tego typu. XX Zjazd KPZR, który odbył się w lutym 1956 roku, zapowiadał zmiany w systemie komunistycznym. Na taka sytuację nie pozostało obojętne społeczeństwo, co jak podkreślił dr Letko, wyraźnie widać na przykładzie Kętrzyna. Z jego badań wynika, że właśnie w tym czasie doszło w mieście do wzrostu nastrojów wrogich partii. Pojawiły się przypadki oddawania legitymacji partyjnych, zdarzały się także wystąpienia krytykujące politykę PZPR. Takie nastroje wśród mieszkańców Kętrzyna nie było odosobnione

i doskonale obrazowały klimat, jaki zaczynał dominować w całym społeczeństwie polskim.

Kolejne wystąpienie dotyczyło „Postaw oporu wśród młodzieży w obliczu stalinizmu w województwie olsztyńskim.” Jego autorem był mgr Waldemar Brenda (Muzeum Ziemi Piskiej). Na początku referatu zaznaczył on, że tak sformułowany temat może być doskonałym przyczynkiem do dyskusji, czym w ogóle był opór w tym czasie i na czym właściwie polegał. Jak wynika z badań przeprowadzonych przez mgr Brendę, młodzież nie zgadzała się z narzuconą jej ideologią komunistyczną, a powstały w 1948 roku ZMP nie cieszył się w województwie olsztyńskim popularnością. Było bardzo mało chętnych, którzy chcieli zapisać się do tej organizacji, a ci, którzy to robili, bali się szykan ze strony młodzieży niezorganizowanej. Opór młodzieży wobec polityki stalinizmu przejawiał się w dwóch formach. Albo był to opór bierny (brak zaangażowania w działalność ZMP, unikanie uczestnictwa w obchodach 1 majowych), albo aktywne wystąpienia przeciwko z góry narzuconej ideologii.

Jako ostatnia w drugim dniu konferencji wystąpiła dr Izabela Lewandowska (UWM Olsztyn) z referatem pt. „Okres stalinowski na Warmii i Mazurach z perspektywy krakowskiego historyka.” Autorka na podstawie korespondencji, pamiętników i trzech przeprowadzonych wywiadów przybliżyła słuchaczom postać Władysława Ogrodzińskiego – historyka, regionalisty, muzealnika, publicyisty, literata, badacza i popularyzatora wiedzy o regionie. Człowieka, który, studiował historię na Uniwersytecie Jagiellońskim, a od 1956 roku zamieszkał w Olsztynie. Tutaj został współzałożycielem Stowarzyszenia Społeczno – Kulturalnego „Pojezierze”, „Rocznika Olsztyńskiego”, a także Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego. Władysław Ogrodziński był także wieloletnim dyrektorem Muzeum Warmii i Mazur, a także inicjatorem i przewodniczącym Społecznego Komitetu Odbudowy Domu Gazety Olsztyńskiej. W swoim wystąpieniu dr Lewandowska szczególnie nacisk położyła na powiązania głównego bohatera referatu z Olsztynem. Zainteresowała się także jego spojrzeniem na epokę stalinowską i relacjami z władzą komunistyczną.

Na koniec drugiego dnia sesji dyskusję podsumował dr Witold Gieszczyński. Zauważył on, że mimo bogatego programu i wielu kwestii, jakie poruszono, temat stalinizmu na Warmii i Mazurach wymaga prowadzenia dalszych pogłębionych badań naukowych.